

پیشرانهای آینده ایمنی از دیدگاه اسلام

رضا ابروش^۱، محمد حسن جاویدی^۲

چکیده

محافظت از منابع انسانی در برابر آسیب‌ها و مخاطرات موضوعی است که اسلام در توصیه‌های خود به آن سفارش می‌نماید. در شرایطی که مخاطرات روز افزون و آسیب‌های احتمالی تهدیدی برای ایمنی انسان محسوب می‌شوند. مسئله‌ای که در این پژوهش مورد توجه و تحقیق قرار گرفته شناسایی پیشران‌های ایمنی از منظر اسلام می‌باشد. زمینه مطالعاتی این پژوهش به آینده پژوهی ارجاع می‌یابد و هدف از شناسایی و احصا پیشران‌های آینده در این پژوهش، ایجاد بسترهای تحقق ایمنی در آینده و اعمال مدیریت آینده نگر برای بهبود و توسعه ایمنی از منظر اسلام و صیانت منابع انسانی در برابر آسیب‌های احتمالی می‌باشد. پژوهش حاضر با روش توصیفی- تحلیلی انجام گرفت. گردآوری اطلاعات مورد نیاز، با استفاده از روش کتابخانه‌ای صورت گرفت. در این روش با مراجعه به اسناد معتبر اسلامی در قالب فایل‌های الکترونیکی و اسناد مکتوب از قبیل کتابهای اسلامی بویژه قرآن، تفاسیر قرآن و کتاب‌های روائی معتبر، داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز احصا و جمع‌آوری شد. یافته‌های این پژوهش پیشران‌های ایمنی از منظر اسلام را در پیشران‌های فشار حال، کشش آینده و وزن تاریخ که حکایت از پیشران‌های ارزشی جوامع دارد دسته‌بندی نمود. پیشران‌های فشار حال ایمنی از منظر اسلام شامل التزام به نظم، مذمت برابری امروز با دیروز و تدبیر در امور می‌باشد؛ پیشران کشش آینده ایمنی از منظر اسلام که در این پژوهش شناسایی شد توجه خدا به عاملان ایمنی می‌باشد؛ پیشران‌های وزن تاریخ که ریشه در ارزش‌ها دارند شامل ارزشمندی احیای انسانها از نگاه دینی و استفاده از حرز، تعویذ و دعاهای مأثور می‌باشد. در نتیجه هر یک از موارد احصا شده فوق می‌توانند به عنوان یک مؤلفه- کلیدی و پیشران ایمنی برای مدیریت ایمنی از منظر اسلام در سازمان‌ها مورد استفاده قرار گیرند.

واژه‌های کلیدی

ایمنی، پیشران‌های آینده ایمنی، عوامل کلیدی بهبود ایمنی، اسلام

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ دانش پژوه رشته مدیریت مقطع دکتری مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) و پژوهشگر پژوهشگاه بین المللی جامعه المصطفی (ص)

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت فرهنگی و دانش آموخته حوزه علمیه قم

۱. مقدمه

یکی از رسالتهای مهم مدیریت منابع انسانی، حفظ و نگهداری کارکنان است. سایر فعالیتهای منابع انسانی از قبیل کارمندیابی، انتخاب و دیگر اقدامات پرسنلی در گروه موفقیت مدیریت منابع انسانی در نگهداری منابع انسانی سازمان به عنوان سرمایه‌های سازمانی است. در صورتی که در فرایند مدیریت منابع انسانی به موضوع حفظ و نگهداری کارکنان توجه نشود، چه بسا سایر فرایندهای مدیریت منابع انسانی با مشکل و ناکارآمدی رو به رو شود؛ از این رو حفظ و نگهداری کارکنان در سازمان از اهمیت چشمگیری برخوردار است. حفظ و نگهداری منابع سازمانی در سازمان، ممکن است ابعاد متعددی داشته باشد که یکی از مهمترین آنها، ایمن‌سازی آنها در برابر آسیبها است.

امروزه توجه به بُعد ایمنی نیروها، به موضوعی حساسیت برانگیز تبدیل شده است تا جایی که برخی از نهادهای حکومتی از قبیل مجلس قانونگذار و وزارت کار و هم‌چنین نهادهای غیردولتی از قبیل اتحادیه‌ها بشدت موضوع ایمنی منابع انسانی را مورد توجه و در دستور کار خود قرار داده‌اند. بی‌اعتنایی مدیران سازمان به ایمنی ممکن است باعث بروز مسائل درون و برون سازمانی شود. از سوی دیگر توجه به موضوع ایمنی، می‌تواند باعث ایجاد انگیزه در نیروها و تصویرسازی مطلوب از سازمان در ذهن کارکنان شود. براینده توجه مدیران به ایمنی، باعث افزایش اثربخشی و کارآمدی منابع انسانی و تحقق اهداف سازمان می‌شود؛ بنابراین هرگونه تلاشی در سازمان در راستای تحقق ایمنی و ایمن‌سازی نه تنها هزینه نیست، بلکه سرمایه سازمان است. ایمنی شاخه‌ای از علم است که به تجزیه و تحلیل عوامل مخاطره آمیز می‌پردازد و آن را مورد تحلیل قرار می‌دهد و راهکارهای مدیریت کاهش و کنترل مخاطرات را پیگیری می‌کند (ویکی پدیا). مخاطرات فرارو زمینه‌ای را برای سازمانها و مدیران ایجاد می‌کند که تحقق ایمنی ممکن است به دلیل تغییرات و تحولات روزافزون با مشکلات فراوانی رو به رو شود. بنابراین آسیبهای ممکن الوقوعی که ممکن است در آینده ظهور و بروز یابد، مدیران را بر آن می‌دارد تا از امروز به فکر آینده باشد و ایمن‌سازی در آینده را از امروز مدیریت کنند. آن گونه که برخی از آینده‌پژوهان بر این باورند که اگر مدیران به آینده نیندیشند، فرد دیگری برای آینده وقت می‌گذارد، و به آن می‌اندیشد و اگر آن را کنترل نکند، مطمئناً آن را برای شما تعریف و مدیریت خواهد کرد (عنایت الله، ۱۳۸۸، ص ۲۲۷). این گزاره در هر موضوعی از مسائل سازمان مصداق دارد. بنابراین مدیران به منظور فائق آمدن بر آسیبها و خسارات ممکن الوقوع ناگزیرند از امروز برای موضوع ایمنی و ایمن‌سازی چاره‌ای بیندیشند و آن را مورد توجه قرار دهند. در این راستا برای تحقق ایمنی در فراروی تحولات محیطی و سازمانی، آنچه می‌تواند نقش کلیدی ایفا کند، شناسایی پیشرانها یا عوامل کلیدی ایمنی در آینده است.

توجه به منابع انسانی سازمان در آموزه‌های دینی و آموزه‌های وحیانی اسلام نیز مورد توجه است به گونه‌ای که هرگونه آسیب رساندن و خسارت وارد کردن بر انسان مورد مذمت و نکوهش قرار گرفته است. نسبت به ایمنی و ایمن‌سازی منابع انسانی، در آموزه‌های دینی سفارش مؤکد شده است. برخی از آیات از قبیل آیه شریفه «لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا». و پس از بیم و هراسی که داشتند، جامعه‌شان را به جامعه‌ای امن تبدیل می‌کند (نور/۵۵) و روایاتی همچون سخن امام صادق علیه السلام که فرمودند: «التَّعْيِيمُ فِي الدُّنْيَا الْأَمْنُ وَ صِحَّةُ الْجِسْمِ»: برخورداری و بهره‌مندی در دنیا، ایمنی و صحت بدن است (مجلسی، ۱۴۰۴ ه.ق، ج ۷۸، ص ۱۷۲). از توجه آموزه‌های دینی به موضوع ایمنی حکایت دارد.

۱-۱ مسئله پژوهش

ایمن‌سازی منابع انسانی از مخاطرات و آسیبها از وظایف مهم و حساس مدیریت منابع انسانی سازمان است؛ به همین دلیل مدیریت ایمنی و کنترل مخاطرات در گروه شناسایی پیشرانهای ایمنی است. وجود توصیه‌های دینی در زمینه

ایمنی و ایمن سازی انسانها در برابر مخاطرات از توجه ویژه آموزه‌های دینی و اسلامی به مقوله حکایت ایمنی دارد. از این-رو به منظور مدیریت ایمنی و کنترل مخاطرات احتمالی از دیدگاه اسلام این پژوهش انجام می‌شود. مسئله پژوهش به شناسایی و کشف پیشرانهای ایمنی از دیدگاه اسلام می‌پردازد. شناسایی پیشرانهای ایمنی این امکان را فراهم می‌سازد تا مدیران بهتر بتوانند در آینده ایمنی را مدیریت کنند و بسترهای بهبود و توسعه آن را در سازمان و جامعه فراهم سازند. بنابراین دغدغه اصلی پژوهش این است که عوامل کلیدی ایمنی را شناسایی کنید که پیشرانهای آینده ایمنی نامیده می‌شود؛ زیرا با شناسایی آنها توانایی مدیریت و کنترل مخاطرات و ایمن سازی منابع انسانی به طور اثربخش امکانپذیر می‌شود. وقتی آموزه‌های دینی از توصیه‌هایی بر محور حفظ، نگهداری و ایمن سازی انسان در برابر مخاطرات سرشار است، شایسته است این پیشرانهای آینده ایمنی را از دیدگاه اسلام مورد جستجو و شناسایی قرار داد؛ به عبارت دیگر شناسایی پیشرانهای آینده ایمنی مسئله‌ای است که این پژوهش به آن می‌پردازد.

۱-۲. اهداف پژوهش

اهداف این پژوهش به این شرح است:

افزایش اثربخشی فعالیتهای سازمان در موقعیتهای مخاطره‌آمیز با استفاده از نتایج و خروجیهای پژوهش حفظ و ایمن سازی منابع انسانی در رویارویی با مخاطرات و آسیبهای احتمالی مدیریت و کنترل آسیبها و مخاطرات از طریق شناسایی پیشرانهای آینده ایمنی از دیدگاه اسلام در پیش گرفتن تدابیر لازم براساس نتایج پژوهش و اقدامات مقتضی برای فرایند ایمن سازی منابع انسانی از دیدگاه اسلام

توسعه دانش ایمنی و کاربردی کردن مفاهیم و آموزه‌های دینی در مطالعات و فرایندهای سازمانی در واقع شناسایی پیشرانهای ایمنی از دیدگاه اسلام امکان مدیریت کارآمد و بهبود ایمنی در آینده را برای مدیران فراهم می‌سازد. هدف از شناسایی پیشرانهای ایمنی از دید اسلام، این است که مدیران و افراد ذی‌ربط با به کارگیری و استفاده از آنها بتوانند بر مخاطرات و ناملایمات محیطی فرارو فائق آیند. از سوی دیگر، حاکمیت ارزشهای دینی در جامعه اقتضا می‌کند پیشرانهای ایمنی از دیدگاه دینی مورد شناسایی قرار گیرد و در سازمانها و مراکز ذی‌ربط عملیاتی شود.

۱-۳ سؤالات پژوهش

این پژوهش با طرح یک سؤال اصلی و دو سؤال فرعی دنبال می‌شود:

سؤال اصلی: پیشرانهای آینده ایمنی از دیدگاه اسلام چیست؟

سؤالات فرعی

ابعاد ایمنی از دیدگاه اسلام کدام است؟

عوامل کلیدی تأثیرگذار بر ایمنی از دیدگاه اسلام چیست؟

۲- ادبیات موضوع

با بررسی‌های موضوعاتی از قبیل عوامل کلیدی و مؤثر بر ایمنی و رویکردهای ایمنی مورد مطالعه قرار می‌گیرد. از سوی دیگر در زمینه مطالعات آینده پژوهی یکی از محوریت‌ترین موضوعات آن موضوع پیشرانهای آینده است که هر گونه مطالعه آینده نگر درباره موضوعات مختلف در گروه شناسایی پیشرانهای آن موضوع است.

۱-۲. مفهوم شناسی

ایمنی: در سند ۹۸۵۹ ایکائو، ایمنی به وضعیتی اطلاق می‌شود که امکان آسیب به افراد و یا خسارت به اموال از طریق فرایندی مداوم، مورد شناسایی و مدیریت قرار می‌گیرد و از این طریق آن آسیب و خسارت تا اندازه قابل توجهی کاهش می‌یابد. در تعریف دیگر، ایمنی به معنای در امان بودن از خطر غیرقابل قبول یا به عبارتی میزان و درجه دور بودن از خطر است (صمدیار، ۱۳۸۷، ص ۲۲).

بر اساس شاخصهای استاندارد جهانی^۳، حالتی را ایمنی می‌گویند که احتمال خطر و آسیب به اشخاص یا خسارتهای مادی به میزان قابل توجهی محدود شده باشد (ویکی پدیا، ۲۹۹۱، ایزو ۲۰۴۸). بنابراین می‌توان گفت ایمنی به معنای حذف، کاهش و کنترل آسیبها و مخاطراتی است که انسان و متعلقاتش را تهدید می‌کند.

پیشران: پیشران به عنوان عامل کلیدی برای آینده ایمنی نقش مهمی ایفا می‌کند. واژه «پیشران» در آیرودینامیک کاربرد فراوانی دارد و برخی از آن با عنوان «پیشران» یاد می‌کنند. فرهنگستان زبان و ادب فارسی، پیشران را به عوامل تأثیرگذار بر روندها و رویدادها و اقدامها و تصاویری که ممکن است آینده‌های متمایزی پدید آورد تعریف و تصویب کرده است (رحمانی و ابروش، ۱۳۹۳، ص ۴۸).

بنابراین می‌توان پیشران را در حوزه مطالعات آینده پژوهی چنین تعریف کرد: پیشرانها همان نیروهای عمده تشکیل دهنده آینده است که بخش زیادی از زندگی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین عقل حکم می‌کند که می‌باید برای آینده پژوهی و رصد موضوعات مختلف، پیشرانهای آن موضوع، شناسایی شود.

۲-۲ عوامل کلیدی بهبود ایمنی

با توجه به مطالعات در حوزه مدیریت منابع انسانی و ایمنی، چند عامل کلیدی برای بهبود و توسعه- ایمنی مورد توجه قرار گرفته که برخی از مهمترین آنها عبارت است از:

۱-۲-۲ فرهنگ

فرهنگ در فرایند بهبود ایمنی تأثیر بسزایی دارد. پیروی از روشهای توسعه، ارتباطات درست آموزشی، توجه به جزئیات، هماهنگی، مسئولیت فردی، آموزش کلی و جزئی کارکنان و افزایش دقت افراد ارزشهای اساسی فرهنگ مناسب است که تعهد به آنها باید بر تعهد فرهنگی افراد مبتنی باشد تا از این طریق آحاد منابع انسانی برای تحقق ایمنی و ایمن سازی فعالیتهای سازمانی، همه جانبه مشارکت کنند. بر این اساس، فرهنگ عاملی اساسی برای مشارکت افراد در فرایندها و روشهای ایمن سازی است.

۲-۲-۲ سامانه‌ها

³ISO

سامانه‌های مرتبط با ایمنی و سلامت حرفه‌ای در سازمان‌ها باید حاضر و فعال باشند. این سامانه‌ها شامل آموزش، سیاستها، استانداردها، فعالیتهای ایمنی، ارزیابی عملکرد و طرحهای بهبود است. به علاوه این سامانه‌ها باید شامل ساختار رسمی و بادوام برای دربرگیری همه کارکنان در برنامه‌های ایمنی و سلامت حرفه‌ای باشد. که این امر بر ایجاد فرهنگ حمایت کننده و حذف روشهای اداری و کاغذ بازی مبتنی است.

۲-۲-۳ سخت افزار

یکی دیگر از عوامل کلیدی در بهبود ایمنی، توجه به عوامل سخت‌افزاری است. نکته مهم در اینجا طراحی خرید، نصب و عملیات بر اساس نیازهای ایمنی است. در تهیه سخت افزار باید دغدغه‌های ایمنی در نظر گرفته شود و از مناسب بودن و ایمنی آن اطمینان حاصل شود (استون، ۲۰۰۴، ص ۶۵۳).

۲-۲-۳ رویکردهای ایمنی

با توجه به مطالعات، رویکردهای ارائه شده در زمینه ایمنی در سه دسته کلان طبقه‌بندی می‌شود:

۲-۳-۱ رویکردهای نهادهای مختلف

۲-۳-۱-۱ رویکرد مشتریان به ایمنی

در رویکرد مشتریان به ایمنی، کاهش آسیبها و خساراتی که متوجه مشتریان است، مورد توجه قرار می‌گیرد. از دید مشتریان، ایمنی به معنی صفر بودن تعداد سوانح و یا رخدادهای نگران کننده است.

۲-۳-۱-۲ رویکرد اجرایی به ایمنی

این رویکرد ایمنی را از دید عرضه دهندگان خدمات مورد توجه قرار می‌دهد. آنها روشهای مختلفی به منظور تأمین ایمنی را ممکن است اجرا کنند که شاخصترین آنها، اجرای سامانه مدیریت ایمنی است.

۲-۳-۱-۳ رویکرد نظارتی به ایمنی

این رویکرد مورد توجه آن دسته از نهادهای نظارتی و حکومتی است که ممکن است در سطوح کشوری، منطقه‌ای و یا بین المللی، مجموعه‌های مختلف را تحت نظارتهای ایمنی قرار دهند.

۲-۳-۲ رویکردهای انفعالی، فعال و پیشگویانه

در دسته‌بندی، دیگری، می‌توان سه رویکرد انفعالی^۴، فعال^۵ و پیشگویانه^۶ را قرار داد.

۲-۳-۲-۱ رویکرد انفعالی

در این رویکرد، هرگاه رخداد ناگواری پیش آید، نسبت به بررسی موضوع، رفع احتمالی آثار رخداد و برنامه‌ریزی برای کاهش پیامدها و عدم وقوع دوباره اقدام می‌شود. از آنجا که در این رویکرد، ابتدا تهدیدی خارج از انتظار رخ می‌دهد و سپس سازمان نسبت به آن واکنش نشان می‌دهد، آن را واکنشی یا انفعالی می‌نامند.

۲-۳-۲-۲ رویکرد فعال

⁴Reactive

⁵Proactive

⁶Predictive

در این رویکرد، سازمان نسبت به خطر و نه رخداد، حساس است. هرگاه که خطری ایجاد شود که ممکن باشد در نتیجه اجرای عملیات، باعث رخدادی ناگوار شود، سازمان حساس می‌شود و نسبت به رفع خطر و برنامه‌ریزی به منظور پیشگیری از خطر دوباره اقدام می‌کند؛ به عبارت دیگر در این رویکرد، به منظور پیشگیری از بالفعل شدن وضعیت بالقوه خطر، اقداماتی نظیر آموزش و دستورالعمل‌های کاری صورت می‌گیرد که مانند موانعی بر سر راه محرکها قرار می‌گیرد و از آزاد شدن امکان خطر جلوگیری می‌کند.

۲-۳-۲ رویکرد پیشگویانه

در رویکرد پیشگویانه، سازمان با مطالعه و بررسی زمینه‌ای که در آن به فعالیت می‌پردازد، عواملی را که باعث ایجاد خطر می‌شود؛ شناسایی، و نسبت به اصلاح آنها اقدام می‌کند. در این رویکرد، قبل از ایجاد خطر، سازمان نسب به تصحیح زمینه‌ها واکنش نشان خواهد داد (بشیری‌نسب، ۱۳۸۹، ص ۷ تا ۱۰).

هر سه رویکرد در موقعیت مناسب، ارزشمند است. هیچ سازمانی از رخداد ناگوار خالی، و بدین ترتیب از خطر نیز مصون نخواهد بود. بنابراین، معرفی رویکرد پیشگویانه، نفی کننده رویکرد فعال و رویکرد فعال نیز نفی کننده رویکرد انفعالی نیست.

۲-۳-۲ رویکردهای سنتی و نوین

۲-۳-۲-۱ رویکرد سنتی

ویژگی اصلی رویکرد سنتی این است که در برخورد با هر آسیب برای ایمن‌سازی به چه چیزی، چه کسی و چه زمانی پرداخته می‌شود. این رویکرد دو نگرش به این شرح دارد:

الف) نگرش فناورانه

پس از جنگ جهانی دوم تا دهه ۱۹۷۰، دوران نگرش «فناورانه» به ایمنی شناخته می‌شود. در آن دوران به منظور تحقق ایمنی، ارتقای فناوری مورد توجه بوده است و رخدادهای ناایمن، ناشی از نقص در ابزار و تجهیزات و به طور کلی مسائل فنی تلقی می‌شد. البته با توجه به سطح فناوری در آن زمان، این رویکرد به بهبود ایمنی منجر، و توسعه فناوری و رفع کمبود تجهیزات و ارتقای عملکرد آنها، باعث کاهش قابل توجه رخدادهای ناایمن شده است.

ب) نگرش عوامل انسانی

پس از دهه ۱۹۷۰، فناوری به سطحی از پیشرفت رسید که درصد بسیاری از رخدادهای ناشی از موارد فنی تحت کنترل در آمد و رخدادهای باقیمانده ناشی از مواردی می‌شد که با ارتقای فناوری قابل حذف نبود. در این مرحله، بحث «عوامل انسانی» مطرح، و کار درمورد این عوامل، ابزار اساسی ارتقای ایمنی شناخته شد. با این توضیح که از آنجا که فناوری توسط انسان به کار گرفته می‌شود، اشتباه انسان در به کارگیری فناوری بدون نقص نیز می‌تواند باعث بروز رخداد ناایمن شود. این دوران که به عنوان دورانی طلایی عوامل انسانی شناخته می‌شود از میانه دهه ۱۹۷۰ تا ۱۹۹۰ به طول انجامید.

۲-۳-۲ رویکرد نوین (نگرش عوامل سازمانی)

پس از سال ۲۰۰۰، کنترل عوامل انسانی، نقش خود را در کاهش بیشتر رخدادهای از دست داد و رویکرد عوامل سازمانی جایگزین رویکرد عوامل انسانی شده. در رویکرد عوامل انسانی، مجموعه‌ها جداگانه مورد مطالعه و کنترل قرار

می‌گرفت و کارکرد عوامل انسانی هر کدام از این مجموعه‌ها با ادوات فناورانه مورد استفاده خود بخوبی تنظیم شده بود، اما ارتباطات مجموعه‌های جدا با یکدیگر مورد مطالعه قرار نگرفته، و اثر فضای سازمانی و یا زمینه‌های سازمانی در محاسبات لحاظ نشده بود. که تمام مجموعه‌ها درون آن به فعالیت می‌پردازد.

در رویکرد عوامل سازمانی به این نکته توجه می‌شود که واحدهای جدایی دخیل در تأمین ایمنی در محیطی مستقل به فعالیت نمی‌پردازند و کیفیت ارتباط واحدهای مختلف با یکدیگر و زمینه‌ای که واحدها در آن به یکدیگر متصل می‌شوند نیز در کارایی ایمنی هر کدام از واحدها و در نهایت کارکرد تمام مجموعه مؤثر است (هالی و ل^۷، ۱۹۹۶، ص ۱۸۱)

۲-۴ نقش پیشرانهای ایمنی در آینده پژوهی

پیشرانها عناصری که باعث حرکت و تغییر در طرح اصلی پیشفرضها می‌شود و سرانجام داستانها را مشخص می‌کند. بدون وجود نیروهای پیشران هیچ راهی برای شروع تفکر از طریق پیشفرضها وجود ندارد (شوارتز، ۱۳۹۰، ص ۱۰۵). برای ایجاد وضعیت ایمنی، تعیین عاملهای تأثیرگذار و میزان تأثیرگذاری آن بر آینده حائز اهمیت است. آینده پژوه برای ایجاد این وضعیت پس از تعیین عاملهای تأثیرگذار و میزان اثرگذاری آنها موفق می‌شود تا برخی عوامل کلیدی را به عنوان پیشران برای خلق آن اوضاع بدیل مورد استفاده قرار دهد (بارنر، ۲۰۰۲)؛ زیرا پیشرانهای ایمنی عناصری است که باعث حرکت و تغییر در طرح اصلی موقعیت ایمنی می‌شود و سرانجام آن را مشخص می‌کند (شوارتز، ۱۳۹۰، ص ۲۲۶). آینده پژوهان برای درک آینده و یا حتی ایجاد آینده‌ای ناگزیرند پیشرانهای ایمنی تأثیرگذار را بر آینده ایمنی مورد مطالعه و تشخیص قرار دهند. مسئولان و دست اندرکاران ایمنی ناگزیرند برای ایجاد آینده ایمنی مورد نظر بر بال پیشرانهای ایمنی سوار شوند؛ زیرا تحقق آینده ایمنی به تعامل پیشرانهای آن با یکدیگر وابسته است. از این-رو مهمترین گام در اقدامات آینده پژوهی ایمنی، شناسایی پیشرانهای آن است.

بنابراین به منظور رصد آینده ایمنی از دید اسلام باید پیشرانها و عوامل کلیدی ایمنی از دید اسلام را مورد شناسایی قرار داد. و هرگونه تلاشی به منظور تحقق ایمنی در آینده در گروهی پیشرانهای ایمنی است. دست‌اندرکاران ایمنی برای طراحی آینده‌ای ایمن از طریق تمرکز بر پیشرانها می‌توانند توفیق بیشتری پیدا کنند.

۲-۵ الگوی مفهومی پژوهش

در این پژوهش به منظور یافتن پیشرانهای ایمنی در اسلام از الگوی سهیل عنایت الله استفاده می‌شود. وی در الگوی تحلیل لایه‌ای علتها، یکی از عوامل آینده‌پژوهی را شناسایی پیشرانهای آن موضوع معرفی می‌کند و با طرح مثلث آینده، پیشرانهای آینده را در سه نوع پیشرانهای وزن تاریخ، فشار حال و کشش آینده برمی‌شمارد.

۲-۵-۱ پیشرانهای فشار حال ایمنی

برخی از پیشرانهای آینده به عوامل تأثیرگذاری معطوف است که در زمان حال وجود دارد. این عوامل تأثیرگذار با فشاری که ایجاد می‌کنند، توان نفوذ و تأثیرگذاری بر آینده را دارند. ریشه- برخی از عوامل کلیدی یا پیشرانهای آینده را می‌توان در عوامل و رخداد‌های زمان حاضر جستجو کرد؛ به عبارت دیگر منشأ بروز برخی از تغییرات و دگرگونی‌هایی که در آینده رخ می‌نماید، عوامل تأثیرگذاری است که در حال حاضر وجود دارد. این قبیل پیشرانها با عنوان پیشرانهای فشار حال مورد توجه آینده پژوهان قرار می‌گیرند و مدیران با تشخیص آنها امکان آسان سازی و تسریع تحولات و دگرگونی‌های لازم را فرام می‌سازند تا آینده- مطلوب را محقق سازند. از سوی دیگر مدیران با آگاهی از پیامد وخیم و

⁷Hollywel

زیانبار برخی از پیشرانهای نامناسب، که به آینده‌ای نامطلوب می‌انجامد، می‌تواند اقدامات کنترلی مناسبی برای مهار این پیشرانهای فشار حال انجام دهند و از این طریق مانع تحقق آینده نامطلوب شوند.

۲-۵-۲ پیشرانهای کشش آینده ایمنی

پیشرانهای کشش آینده بر تصویرپردازی و چشم‌اندازی تمرکز دارد که مدیران برای آینده ترسیم، و آن را به افراد القا می‌کنند. چشم‌اندازها مهمترین سند یا بیانیه‌ای است که ارزشها، آرزوها و اهداف را بیان می‌کند (شریعتمداری و ملکی-فر، ۱۳۸۸، ص ۴۷). این چشم-اندازها می‌تواند شامل چشم‌اندازهای مثبت و منفی باشد. چشم‌اندازهای مثبت، منبع الهام، و چشم‌اندازهای منفی منبع ترس خواهد شد. هر دو نوع چشم‌انداز در جای خود حائز اهمیت است و در ساخت آینده تأثیر دارد. تصویر مطلوب و نامطلوبی را که از آینده ارائه می‌شود، می‌توان به عنوان کشش آینده در مطالعات و رصد آینده مورد توجه و بررسی قرار داد (عنایت الله، ۱۳۸۸، ص ۴۱). بر اساس پژوهشهای مؤسسه بین‌المللی گرن فری^۸، پس از نظر خواهی از ۱۵۰۰ مدیر ارشد، این نکته به دست آمد که ۹۸ درصد از جامعه آماری پژوهش، مهمترین ویژگی فردی رهبران را داشتن حس قوی از چشم‌انداز اعلام کردند (شریعتمداری و ملکی-فر، ۱۳۸۸، ص ۴۹). پیشرانهای کشش آینده می‌تواند با ایجاد انگیزه بین افراد عزم و تلاش آنها را در راستای تحقق آینده مطلوب هدایت و کنترل کند. تصویرپردازی و تدوین چشم‌اندازی مطلوب از آینده، این نگرش را القا می‌کند که افراد می‌توانند چنین آینده مطلوبی را تحقق بخشند؛ به عبارت دیگر پیشرانهای کشش آینده حس و روحیه «ما می‌توانیم» را در افراد ایجاد می‌کند. به دنبال ایجاد این روحیه و حس مشترک در افراد، می‌توان تحقق آینده-مطلوب را انتظار داشت.

برخی از سخنان معصومین علیهم السلام، که تصویری از آینده را - خواه مطلوب یا نامطلوب- ترسیم می‌کند، به عنوان پیشرانهای کشش آینده قابل بررسی است. به عنوان مثال آن دسته از روایاتی که آینده‌ای نامطلوب را ترسیم می‌کند، این گونه می‌توان تفسیر کرد که امام معصوم علیه السلام درصدد است به افراد بفهماند که اگر در مسیر انحراف و ناصواب حرکت کنند، سرانجامی جز آینده‌ای نامطلوب نخواهند داشت؛ همان گونه که حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام پس از مشاهده انحراف مردم از اصول و ارزشهای اسلامی در سخنان خود به این موضوع اشاره و می‌فرماید: «يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يُقْرَبُ فِيهِ إِلَّا الْمَاحِلُ وَ لَا يُطْرَفُ فِيهِ إِلَّا الْفَاجِرُ وَ لَا يَصْعَفُ فِيهِ إِلَّا الْمُنْصِيفُ يَعْدُونَ الصَّدَقَةَ فِيهِ غُرْمًا وَ صَلَةَ الرَّحِمِ مَنًّا وَ الْعِبَادَةَ اسْتِطَالَةً عَلَى النَّاسِ فَعِنْدَ ذَلِكَ يَكُونُ السُّلْطَانُ بِمَشُورَةِ النِّسَاءِ وَ إِمَارَةُ الصَّبِيَّانِ وَ تَذْبِيرِ الْخِصْيَانِ» روزگاری بر مردم خواهد آمد که محترم نشمارند جز سخن چین را و خوششان نیاید جز از بدکار هرزه و ناتوان نگردد جز عادل. در آن روزگار کمک به نیازمندان خسارت، و پیوند با خویشاوندان منت گذاری، و عبادت نوعی برتری طلبی بر مردم است. در آن زمان حکومت با مشورت زنان، و فرماندهی خردسالان، و برتری خواجگان اداره می‌شود (نهج البلاغه، حکمت ۱۰۲). و یا در سخن دیگری می‌فرماید: «يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يَبْقَى فِيهِمْ مِنَ الْقُرْآنِ إِلَّا رَسْمُهُ وَ مِنَ الْإِسْلَامِ إِلَّا اسْمُهُ وَ مَسَاجِدُهُمْ يَوْمَئِذٍ غَامِرَةٌ مِنَ الْبِنَاءِ خَرَابٌ مِنَ الْهُدَى». روزگاری بر مردم خواهد آمد که از قرآن جز نشانی، و از اسلام جز نامی، باقی نخواهد ماند. مسجدهای آنان در آن روزگار آباد؛ اما از هدایت ویران است (نهج البلاغه، حکمت ۳۶۹). ترسیم آینده‌ای ناگوار برای امت اسلامی بر این موضوع اشاره دارد که انحراف از اصول و مسیر تحقق اهداف می‌تواند آینده‌ای نامطلوب را فرا روی آینده-امت اسلام قرار دهد. بنابراین ترسیم چنین تصویری از آینده می‌تواند به

^۸Korn Ferry

عنوان پیشرانی تأثیرگذار بر تحقق آینده نقش ایفا، و افراد را از مسیر انحراف خارج کند و در مسیر اصلی و تحقق اهداف قرار دهد. بنابراین طرح تصاویر نامطلوب از آینده، می‌تواند به عنوان عامل بازدارنده ایفای نقش کند.

از سوی دیگر برخی از روایات و آموزه‌های دینی با ترسیم آینده مطلوب در صدد ایجاد انگیزه بین امت اسلامی است که از این طریق می‌خواهد به آنها بفهماند که سرانجام، تلاش و سعی آنها به ثمر خواهد نشست؛ چنانکه آیه شریفه در این زمینه می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ». در «زبور» بعد از ذکر (تورات) نوشتیم بندگان شایسته‌ام وارث (حکومت) زمین خواهند شد! (انبیاء/ ۱۰۵) و در آیه‌ای دیگر می‌فرماید: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لِيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَ لِيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَ مَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ». خداوند به کسانی که شما که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند، وعده می‌دهد که قطعاً آنان را حکمران روی زمین خواهد کرد؛ همان گونه که به پیشینیان آنها خلافت روی زمین را بخشید و دین و آیینی را که برای آنان پسندیده است، پابرجا و ریشه‌دار خواهد ساخت و ترسشان را به امنیت و آرامش مبدل می‌کند؛ آن چنانکه تنها مرا می‌پرستند و چیزی را شریک من نخواهند ساخت و کسانی که پس از آن کافر شوند، آنها فاسقاند (نور/ ۵۵). آینده‌ای که خداوند متعال در این آیه به تصویر می‌کشد، این نوید را به مؤمنان می‌دهد که سرانجام مطلوبی در انتظار آنهاست. وجود این قبیل آموزه‌های دینی نوید بخش این است که برغم دسیسه و فعالیت‌های دشمنان اسلام، سعی و تلاش مؤمنان برای ترسیم آینده‌ای مطلوب نتیجه بخش خواهد بود و این گونه نیست که تلاش مؤمنان در راستای تحقق آینده‌ای ایمانی و اسلامی به شکست محکوم باشد؛ زیرا اگر بدانیم از آینده چه می‌خواهیم و چشم انداز مطلوب جمعی خود را بخوبی درک کنیم، زمینه‌های همگرایی ذهنهای آینده‌گرا بتدریج فراهم، و از استعدادهای موجود به شیوه‌ای مناسب برای پیشبرد اهداف مشترک بهره‌بردار می‌شود (حجازی، ۱۳۹۰، ص ۸).

۲-۵-۳ پیشرانهای وزن تاریخ ایمنی

تاریخ و پیشینه ارزشی جوامع می‌تواند؛ موتور محرک و پیش‌برنده آینده قلمداد شود. آینده- جوامع تا حد زیادی تحت تأثیر تاریخ ارزشی و پیشینه- ملی و فرهنگی آنان است؛ پس هرگونه اقدام تحول‌گرایانه برای ایجاد آینده‌ای مطلوب باید با بهره‌جستن و استفاده- حداکثری از پیشران ارزش تاریخی جوامع صورت پذیرد که در اینجا به عنوان پیشران «وزن تاریخ» از آن یاد می‌شود؛ به عبارت دیگر آینده تا حد بسیار زیادی تحت تأثیر نظام ارزشهای مربوط به گذشته- ملت است؛ در واقع این پیشران با ارزش آفرینی در موضوعات گوناگون این توانمندی را دارد که افراد را برانگیزد و تلاش آنها را در مسیرهای معین و از پیش تعیین شده‌ای قرار دهد.

بنابراین ارزشهای تاریخی می‌تواند به عنوان عامل پیش‌برنده تحقق آینده مورد توجه قرار گیرد. محوریت ارزشها به دلیل نهادینه شدن آنها بین مردم می‌تواند نقش قابل توجهی در تحقق ایمنی داشته باشد؛ از این رو تلفیق پیشرانهای ایمنی با مبانی ارزشی جوامع باعث استقبال مردم از این پیشرانها می‌شود.

۳- روش پژوهش

در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای برای استخراج اطلاعات کمک گرفته می‌شود. در این روش با مراجعه به اسناد معتبر اسلامی در قالب پرونده‌های الکترونیکی و اسناد مکتوب از قبیل منابع اسلامی بویژه قرآن، تفاسیر قرآن و کتابهای روایی معتبر، داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز جمع‌آوری می‌شود؛ سرانجام پس از تهیه اطلاعات با استفاده از روش توصیفی-

تحلیلی مورد بررسی و جستجوی علمی قرار می‌گیرد. در فرایند پژوهش با اشاره به برخی از نمونه‌ها و شواهد در منابع و اسناد معتبر اسلامی هر یک از اطلاعات براساس پیشران مورد بحث، مورد تحلیل قرار می‌گیرد. درضمن اکتشافی و توصیفی بودن^۹ فرایند پژوهش باعث می‌شود این پژوهش فاقد فرضیه باشد.

۴- یافته‌های پژوهش

در فرایند پژوهش قبل از پرداختن به پیشرانهای ایمنی از دید اسلام، توجه به ابعاد ایمنی از دیدگاه اسلام ضروری است؛ زیرا آموزه‌های وحیانی در توصیه‌های خود هر دو بُعد زندگی انسانها را مورد توجه قرار می‌دهد. این واقعیت در تعبیر و آموزه‌های دینی بسیار مورد تأکید قرار گرفته است و در این زمینه بیان می‌شود که انسان گر چه از بعد مادی از خاک تیره و یا آب بی مقداری است از بعد معنوی و روحانی حامل روح الهی است (رک: سوره سجده آیات ۷ تا ۹) وجود بعد معنوی و روحانی در انسان اقتضا می‌کند آموزه‌های دینی به ایمنی آن توجه ویژه‌ای کنند. بنابراین در یافته‌های پژوهش دو محور اصلی مورد توجه قرار می‌گیرد که عبارت است از: ابعاد ایمنی در اسلام و پیشرانهای ایمنی در اسلام.

۴-۱ ابعاد ایمنی در اسلام

از دیدگاه اسلام، انسان موجودی دو ساحتی است که در کنار جسم، روح بدارد و در کنار بُعد مادی از بُعد معنوی نیز برخوردار است؛ چنانکه خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «فَإِذَا سَوَّيْتَهُ وَ نَفَخْتَ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَفَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ»: هنگامی که او را از نظر جسمانی کامل کردم و از روح خود در او دمیدم، همگی بر او سجده کنید (حجر/۲۹). هم‌چنین از نگاه اسلام، بُعد معنوی و روح انسان، نسبت به جسم او برتری دارد و از اهمیت بیشتری برخوردار است به‌طوری‌که در حدیث مفصلی از امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه ۲۹ سوره حجر روایت شده است: «..فلما أَرَادَ اللهُ أَنْ يَنْفِخَ فِيهِ الرُّوحَ، خَلَقَ رُوحَ آدَمَ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) لَيْسَتْ كَالْأَرْوَاحِ، وَ هِيَ رُوحُ فَضَلِهَا اللهُ تَعَالَى عَلَيَّ جَمِيعِ أَرْوَاحِ الْخَلْقِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَ غَيْرِهَا، ... فَلَمَّا خَلَقَ اللهُ تَعَالَى رُوحَ آدَمَ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) أَمَرَ بِغَمْسِهَا فِي جَمِيعِ الْأَنْوَارِ، ثُمَّ أَمَرَهَا أَنْ تَدْخُلَ فِي جَسَدِ آدَمَ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) ...»: هنگامی که خداوند اراده فرمود در پیکر آدم روح بدمد، روح آدم را آفرید، که این روح همانند سایر ارواح نبود. این روحی است که خداوند آن را بر جمیع ارواح مخلوقات از فرشتگان و دیگر موجودات (زنده و ذی‌روح) برتری داده است ... و زمانی که خداوند روح آدم را آفرید، فرمان داد آن را در جمیع انوار فرو برند (و از همه روشنیها و آگاهیها برخوردار سازند)؛ سپس فرمان داد تا وارد جسد آدم علیه السلام گردد... (بحرانی، ۱۴۱۶ ه.ق، ج ۳، ص ۳۴۴)؛ بنابراین نگاه اسلام به تمامی عرصه‌های زندگی انسان، دو بعدی است و ضمن توجه به هر دو بُعد، اهتمام بیشتری نسبت به بُعد معنوی انسان دارد.

با بررسی منابع اسلامی می‌توان دریافت که موضوع ایمنی نیز از نگاه اسلام تنها شامل بُعد مادی نمی‌شود، بلکه به اقتضای دو ساحتی بودن انسان و نیازهای او در هر دو بُعد به ایمنی در بُعد معنوی نیز توجه شده و حتی این بُعد از تأکید بیشتری نسبت به ایمنی در بُعد مادی برخوردار است. بنابراین می‌توان ایمنی را در اسلام به دو بُعد مادی و معنوی تقسیم کرد؛ چنانچه هر دو بُعد مادی و معنوی آن را می‌توان از این آیه شریفه استنباط کرد:

^۹. پژوهش‌های اکتشافی و توصیفی بدون داشتن فرضیه قابل هدایت هستند (دلاور، ۱۹۰۹۳۱).

«مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا»: هر کس، انسانی را بدون ارتکاب به قتل یا فساد در روی زمین بکشد، چنان است که گویی همه انسانها را کشته است و هر کس، انسانی را از مرگ رهایی بخشد، چنان است که گویی همه مردم را زنده کرده است (مائده/۳۲).

فخرالدین رازی در تفسیر این آیه می‌نویسد:

«المراد من إحياء النفس تخليصها عن المهلكات مثل الحرق و الغرق و الجوع المفرط و البرد و الحر المفرطين...»: منظور از احیای نفس در آیه، نجات انسان از مخاطراتی همچون آتش‌سوزی، غرق شدن، گرسنگی بیش از حد و سرما و گرمای بیش از حد است (فخرالدین رازی، ۱۴۲۰ ه.ق، ج ۱۱، ص ۳۴۴).

با توجه به این تفسیر، آیه تنها شامل ایمنی سخت می‌شود؛ اما با مراجعه به سخنان اهل بیت علیهم السلام، معنای حقیقی آیه روشن، و عمق مفاهیم آن مشخص می‌شود. از حضرت امام صادق علیه السلام روایت شده است که در پاسخ به شخصی که تفسیر این آیه را سؤال کرد، فرمودند: منظور از «کشتن» و «نجات از مرگ»، که در آیه آمده، نجات از آتش سوزی یا غرق شدن و مانند آن است؛ سپس امام سکوت و بعد فرمودند: تأویل اعظم و مفهوم بزرگتر آیه این است که دیگری را دعوت به سوی راه حق یا باطل کند و او دعوتش را بپذیرد (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۲۱۱).

از این کلام امام می‌توان دریافت که ایمنی نرم از اهمیت بیشتری نسبت به ایمنی سخت برخوردار است. ایمنی سخت شامل حفظ انسانها در برابر آسیبهای فیزیکی و مادی، و ایمنی نرم، هدایت انسانها و محافظت از آنها در برابر آسیبهای نرم است. از بررسی آیات قرآن نیز اهمیت و اولویت ایمنی نرم نسبت به ایمنی سخت کاملاً مشهود و قابل فهم است. خداوند در سوره بقره می‌فرماید: «الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ»: فتنه (گمراهی و شرک) از کشتار هم بدتر است (بقره/۱۹۱). از این آیه مشخص می‌شود، گمراهی انسانها و به طریق اولی گمراه کردن دیگران، قباحتی بیشتر از قتل و کشتن انسانها دارد. علامه طباطبایی در تفسیر المیزان دلیل این امر را این گونه بیان می‌کند:

«الفتنة أشد من القتل لأن في القتل انقطاع الحياة الدنيا، و في الفتنة انقطاع الحياتين و انهدام الدارين»: فتنه بدتر از کشتن است؛ زیرا کشتن، تنها انسان را از زندگی دنیا محروم می‌کند ولی فتنه مایه محرومیت از زندگی دنیا و آخرت و انهدام هر دو زندگی است (طباطبایی، ۱۴۱۷ ه.ق، ج ۲، ص ۶۱).

در قتل، جان انسان ایمن نیست ولی در فتنه، ایمان مردم و ایمنی روانی جامعه از بین می‌رود و این مهمتر از حیات آدمی است؛ چرا که زندگی بدون ایمان نزد خداوند ارزشی ندارد؛ چنانکه در قرآن نیز می‌خوانیم: «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْعَافِلُونَ»: آنها همچون چهارپایانند، بلکه گمراهتر! اینان همان غافلانند (اعراف/۱۷۹). بنابراین توجه به ایمنی نرم در آموزه‌های دینی بر مراتب از اولویت و برتری برخوردار است. آنچه در این پژوهش به عنوان پیشرانهای ایمنی در اسلام مورد تحقیق و بررسی قرار می‌گیرد، شامل هر دو بُعد ایمنی است.

۴-۲ پیشرانهای ایمنی در اسلام

بخش دوم یافته‌های پژوهش، که به طور مستقیم به سؤال پژوهش پاسخ می‌دهد، پیشرانهای ایمنی از دید اسلام را تبیین می‌کند. در این بخش براساس الگوی مفهومی، پیشرانهای ایمنی از دید اسلام شناسایی و در قالبهای پیشرانهای سه گانه- فشار حال، کشش آینده و وزن تاریخ دسته‌بندی می‌شود.

۴-۲-۱ پیشرانهای فشار حال ایمنی از دید اسلام

پیشرانهای فشار حال بر آن دسته از عوامل پیش برنده- ای تأکید دارد که تأثیر چشمگیری در تحقق ایمنی در آینده دارد. وجه تمایز این پیشران با پیشرانهای دیگر در این است که پیشران فشار حال از عواملی است که تحقق وضعیت مطلوب در آینده را از طریق اقدامات وضعیت موجود دنبال می‌کند. معمولاً پیشرانهای فشار حال رضایتمندی به وضعیت موجود را مورد نقد قرار می‌دهد و برای تحقق آینده- مطلوب فشارهایی را بر وضعیت موجود وارد می‌سازد.

۴-۲-۱- التزام به نظم

نظم در لغت به معنای پیوستگی و هماهنگی است (ابن منظور، ۱۴۰۵ ه.ق، ج ۱۲، ص ۵۷۸). هر چند نظم در ظاهر و برون انسان، جلوه‌گر است در دل و جان او ریشه دارد. انسجام ظاهری هر کس در انسجام درونی او ریشه دارد. روح آشفته و نابسامان، ظاهر را نیز بیسامان می‌کند و روح آراسته و فکر منسجم، سخن و رفتار و زندگی را سامان می‌بخشد. نظم می‌تواند دارای دو بُعد درونی و بیرونی باشد. یکی از مصداقهای نظم درونی را می‌توان نظم در تفکر دانست؛ در این صورت رشته افکار پریشان نیست و به این سو و آن سو پراکنده نمی‌شود. پریشانی و آشفتگی فکری، بی‌نظمی در زندگی را پدید می‌آورد و نداشتن نظم در زندگی، فکر و روح را پریشان و آشفته می‌سازد؛ به عبارتی هر دو به هم وابسته است و در یکدیگر تأثیری متقابل دارد. بنابراین نظم هم فکر را در بر می‌گیرد و هم عمل را و هم به درون مربوط می‌شود و هم به برون (دارابی کشفی، ۱۳۸۵، ص ۴).

در منابع اسلامی به نظم توجه ویژه‌ای شده است به طوری که حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام در وصیتنامه خود به امام حسن و امام حسین علیهما السلام می‌فرماید: «أَوْصِيكُمْ وَ جَمِيعَ وَ لَدِي وَ أَهْلِي وَ مَنْ بَلَغَهُ كِتَابِي بِتَقْوَى اللَّهِ وَ نَظْمٍ أَمْرِكُمْ»: شما دو فرزندانم و آشنایانم و هر کسی را که نوشته من به دست او می‌رسد به تقوای الهی و هم‌چنین نظم در کارها سفارش می‌کنم (نهج البلاغه، نامه ۴۷).

بررسی منابع اسلامی نشان می‌دهد در اسلام به هر دو نوع نظم سفارش شده و هر دو نوع آن به عنوان عامل تعیین کننده در آینده ایمنی مورد تأکید قرار گرفته است، چنانکه از حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام روایت شده است: «مَنْ أَوْمَأَ إِلَى مُتَفَاوِتِ خَذَلْتُهُ الْجَيْلُ»: آن کس که به کارها و افکار مختلف مشغول شود، از چاره‌جویی باز ماند (نهج البلاغه، کلمات قصار ۳۹۵). امام در این روایت، پراکندگی فکر و سر به هوایی را مورد سرزنش قرار می‌دهد که ناشی از نداشتن نظم فکری و عملی است و ایمنی افراد را به مخاطره می‌اندازد.

از آنجا که نظم، هماهنگی با محیط و مقتضیات حال است، از یک سو موجب می‌شود تا انسان با هماهنگ‌سازی فعالیتها با محیط و ابزار، گام مؤثری برای تحقق ایمنی سخت بردارد و از سوی دیگر با تفکر منظم، آسیبهای سردرگمی را از خود بزدايد و در نتیجه آینده‌ای مطلوب را در راستای ایمنی نرم و سخت فراهم سازد. در واقع نظمی که افراد امروز به آن التزام می‌یابند، باعث می‌شود تا آینده‌ای کم‌مخاطره یا عاری از هرگونه آسیب تحقق یابد که این آینده ایمن، نتیجه نظمی است که امروز مورد توجه قرار گرفته است.

۴-۲-۲- مذمت برابری دیروز و امروز

یکی از موضوعاتی که در منابع دینی مورد توجه بسیار قرار گرفته است، مذمت برابری دو روز افراد است؛ چنانکه از امام صادق علیه السلام روایت شده است: «مَنْ اسْتَوَى يَوْمَاهُ فَهُوَ مَغْبُونٌ»: هر کس دو روزش یکسان باشد، زیانکار است (محدث نوری، ۱۴۰۸ ه.ق، ج ۱۲، ص ۱۴۸).

این سخن به این نکته اشاره دارد که انسانها در تعامل تنگاتنگی که با دنیای پیرامون خود دارند، جدای از این نظام و عالم هستی نیستند. بلکه تحولات و دگرگونیهای جهان پیرامون، بر انسان و زندگی وی تأثیر مهمی خواهد داشت. از این رو انسانها باید به اقتضای تحولات بیرونی، اقدامات و برنامه‌های نوینی برای خود بیافرینند.

آموزه‌های دینی به منظور قرار دادن انسانها در مدار تکاپو و تلاش، چنین انسانی را که با اقتضات زمانه متناسب حرکت نمی‌کند مورد مذمت قرار می‌دهد. در واقع انسانها برای تحقق آینده‌ای مطلوب و آرمانی که در آموزه‌های وحیانی نیز به انسان وعده داده شده است، باید اقدامات و تلاشهای نوآورانه‌ای را دنبال کنند و به کسب دانشهای روز بپردازند؛ زیرا تحقق آینده مطلوب و مطمئن در گروی تلاشی است که امروز دنبال می‌کنند. به همین دلیل آموزه‌های دینی به منظور برانگیختن انسانها برای تحقق آینده‌ای ایمن، بی‌حرکی و عدم تلاش وی بر اساس اقتضات زمانه را مورد مذمت قرار می‌دهد و چنین انسانی را مغبون و زیانکار برمی‌شمارد. توجه به تکاپو و پرهیز از همانندی امروز با دیروز به عنوان پیشران فشار حال، انسانها را ملزم می‌سازد تا با تکاپو و تلاش درصدد ایجاد آینده‌ای ایمن باشند. آینده-ایمن در گروی اقداماتی است که امروز دنبال می‌شود؛ لذا بخشی از این اقدامات به عنوان فشار حال در تحقق آینده ایمنی تأثیر چشمگیری خواهد داشت.

۴-۲-۱- تدبیر در کارها

از دیگر موضوعاتی که به عنوان پیشران فشار حال در ایمنی از دید اسلام مورد توجه، و در منابع اسلامی نیز مورد تأکید و سفارش واقع شده، تدبیر در کارهاست. رعایت این مسئله چنان با اهمیت است که حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در این باره می‌فرمایند: «إِذَا عَمِلْتَ عَمَلًا فَأَعْمَلْ بِعِلْمٍ وَ عَقْلٍ وَ إِتَاكٍ وَ أَنْ تَعْمَلَ عَمَلًا بَغَيْرِ تَدْبِيرٍ وَ عِلْمٍ»: هرگاه کاری را انجام دادی از روی علم و عقل انجام بده و بر حذر باش از اینکه کاری را بدون برنامه‌ریزی و آگاهی انجام دهی (مجلسی، ۱۴۰۴ ه.ق، ج ۷۴، ص ۱۱۱). در حدیث دیگری حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام ضمن سفارش به تدبیر در کارها، فایده آن را ایمن‌سازی از پشیمانی در آینده معرفی و می‌فرمایند: «التَّذْبِيرُ قَبْلَ الْعَمَلِ يُؤْمِنُكَ مِنَ النَّدَمِ»: تدبیر و آینده نگری قبل از شروع کار، تو را از پشیمانی ایمن می‌سازد (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ ه.ق، ج ۱۵، ص ۲۸۱). هم‌چنین امام صادق علیه السلام تدبیر را از علامات مؤمن می‌شمارند و می‌فرمایند: «الْمُؤْمِنُ حَسَنُ الْمَعُونَةِ خَفِيفُ الْمَثُونَةِ جَيِّدُ التَّذْبِيرِ لِمَعِيشَتِهِ وَ لَا يُلْسَعُ مِنْ جُحْرِ مَرَّتَيْنِ»: مؤمن یاور خوبی است و زحمتش اندک است؛ در امر زندگانش بخوبی تدبیر می‌کند و از یک سوراخ دو بار گزیده نمی‌شود (همان، ص ۱۹۳).

تأکید معصومین علیهم السلام بر تدبیر بر کارها، نشان می‌دهد که اقتضای هر عمل و اقدامی، تدبیر پیش از آن است تا از مخاطرات احتمالی در آینده پیشگیری شود. از سوی دیگر تدبیر در کارها باعث می‌شود هر کار در زمان خود انجام شود امیر مؤمنان علی علیه السلام فرمود: «الامور مرهونه باوقاتها: کارها در گروی وقت خود است.» (مجلسی، ۱۴۰۴ ه.ق، ج ۷۴، ص ۱۶۵). در واقع ایمن‌سازی و پرهیز از وقوع در آسیبها و مخاطرات احتمالی در گروی تدابیری است که در زمان حاضر نسبت به آن مبادرت می‌ورزند. توصیه-آموزه‌های اسلامی به تدبیر در کارها می‌تواند به عنوان عامل پیشران برای تحقق ایمنی در آینده مورد توجه قرار گیرد؛ به عبارت دیگر تحقق ایمنی مطلوب در آینده برآیند تدبیری است که از قبل مورد توجه قرار گرفته و نسبت به آن اقدامات مقتضی صورت گرفته است.

۴-۲-۲- پیشرانهای کشش آینده ایمنی از دید اسلام

پیشران‌های کشش آینده عمدتاً تصویرها و چشم انداز افقهای فرارو را محور کار خود قرار می‌دهد. پیشرانهای کشش آینده اقدامات عاملان ایمنی را جهت، و فعالیتهای انسانی را به عنوان عاملان تحقق آینده مورد هدایت قرار می‌

دهد. براساس مطالعات آینده پژوهی، آینده از درهم کنش چهار عامل محقق می‌شود که یکی از این عوامل، اقداماتی است که در جهت تحقق آینده صورت می‌گیرد (بی نام، ۱۳۹۰، ص ۷۶). بنابراین پیشران کشش آینده با اقدامات ارتباط زیادی دارد و به عبارتی این پیشرانها باعث ایجاد و تحقق اقدامات عاملان انسانی می‌شود. از مهمترین پیشران کشش آینده ایمنی، که در آموزه‌های دینی شناسایی شده، عبارت است از:

۴-۲-۱- توجه خداوند به عاملان ایمنی

در متون اسلامی موارد متعددی را می‌توان یافت که تصویری مثبت برای آینده عاملان ایمنی و امداد رسانان و یا تصویری منفی از آینده ترک امداد و ایجاد وضعیت غیرایمن ترسیم شده است. امام صادق علیه السلام در حدیثی امداد رسانی را موجب جلب توجه الهی در روز قیامت معرفی، و می‌فرماید: «أَرْبَعَةٌ يَنْظُرُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ ... أَغَاثَ لَهْفَانَ»: خداوند در روز قیامت به چهار شخص توجه خاصی خواهد کرد: ... کسی که به شخص حادثه دیده ای کمک کند (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ ه.ق، ج ۱۷، ص ۳۸۷).

در حدیث دیگری حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ رَدَّ عَنِ الْمُسْلِمِينَ غَادِيَةَ مَاءٍ أَوْ غَادِيَةَ نَارٍ أَوْ غَادِيَةَ عَدُوٍّ مُكَابِرٍ لِلْمُسْلِمِينَ عَفَرَ اللَّهُ لَهُ ذَنْبَهُ»: هر کس طغیان آب (سیل) یا فراگیری آتش یا سلطه دشمن زورگو را از مسلمانان دفع کند، خداوند گناهانش را می‌بخشد (مجلسی، ۱۴۰۴ ه.ق، ج ۷۲، ص ۲۰).

در این حدیث، سیل و آتش و سلطه دشمن به عنوان مثال، و مقصود نجات مسلمانان از هرگونه حادثه ناگوار است. در این دو حدیث، دو چشم انداز بخشایش توجه الهی به عنوان تصویر مثبت از آینده ترسیم است تا از طریق کشش این آینده، موجب بهبود آینده ایمنی در جامعه اسلامی گردند. هرچند با توجه به ظاهر این احادیث، موارد ایمنی سخت مورد توجه قرار گرفته است، هر دو حدیث قابل تعمیم به موارد ایمنی نرم نیز هست. ایمنی نرم در احادیثی نیز به طور مستقیم مورد توجه قرار گرفته و تصویر آینده برای عاملان آن به منظور ایجاد انگیزه در افزایش ایمنی نرم ترسیم شده است.

خداوند در قرآن کریم درباره گمراه کنندگان از راه حق می‌فرماید: «وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَاداً لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ»: برای خدا همتیانی قرار دادند تا مردم را از راه او گمراه سازند. بگو اکنون بهره‌مند گردید که سرانجامتان آتش است (ابراهیم/۳۰). در این آیه، تصویری ویرانگر از آینده گمراه کنندگان از مسیر حق ترسیم شده است تا ایمنی از گمراهی را در جامعه تضمین کند. در حدیثی از امام باقر علیه السلام نیز نقل شده است: «مَنْ عَلَّمَ بَابَ هُدًى فَلَهُ مِثْلُ أَجْرِ مَنْ عَمِلَ بِهِ وَ لَمْ يُنْقِصْ أَوْلِيكَ مِنْ أَجْرِهِمْ شَيْئاً وَ مَنْ عَلَّمَ بَابَ ضَلَالٍ كَانَ عَلَيْهِ مِثْلُ أُوزَارٍ مَنْ عَمِلَ بِهِ وَ لَمْ يُنْقِصْ أَوْلِيكَ مِنْ أُوزَارِهِمْ شَيْئاً»: هر کس به مردم دری از هدایت (عمل نیک) بیاموزد، مثل پاداش عاملان به آن را می‌برد بدون اینکه چیزی از پاداش آنها کم شود و هر کس که به مردم دری از گمراهی بیاموزد مثل گناه عاملان به آن را دارد بدون اینکه از گناه آنها چیزی کم شود (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۱، ص ۳۵). در این حدیث نیز جزای هدایت و گمراهی، مشارکت در ثواب و عقاب ترسیم شده که در راستای ایجاد ایمنی نرم در جامعه، انگیزه‌ساز است.

در نتیجه تصویری که آموزه‌های دینی از عاملان ایمنی ترسیم می‌کند به عنوان پیشرانهای کشش آینده عمل می‌کند تا افراد، خود را در ایمن سازی مشارکت دهند و از هرگونه تلاش در زمینه ایمنی در آینده دریغ نکنند. این تصاویری که از عاملان ایمنی در آموزه‌های دینی ترسیم می‌شود، جنبه انگیزشی، و نقش قابل توجهی برای تحقق ایمنی در آینده دارد. در مطالعات آینده پژوهی تصویر سازی برای ایجاد آینده تأثیر چشمگیری دارد. این تصاویر، که معمولاً به صورت چشم انداز مطرح می‌شود، موقعیت‌های آینده و حوادث ممکن در آن موقعیت‌ها را معرفی و توصیف می‌کند به گونه‌ای که شخص بتواند از موقعیت کنونی خود به سوی آینده‌های ترسیم شده حرکت کند. این تصاویر یا چشم اندازها پیش

بینی آینده نیست، بلکه در عوض، درک آینده‌های مختلف در زمان حال است (شوارتز، ۱۳۹۰، ص ۳۸). در این صورت چشم‌اندازها شیوه‌هایی است که نتایج پیش‌بینی‌ها را به صورتی منسجم و متقاعدکننده ارائه می‌کند (شماعی و ناظمی، ۱۳۸۶، ص ۱۲۶ و ۱۲۷).

۴-۲-۳ پیش‌رانه‌های وزن تاریخ ایمنی از دید اسلام

منظور از پیش‌رانه‌های وزن تاریخ آن دسته از عوامل تأثیر گذار بر ایمنی است که در ارزشهای اسلامی ریشه دارد. نامگذاری این پیش‌رانه‌ها نیز از بار ارزشی آنها در پیشینه-تاریخی مردم حکایت دارد. مدیران و مسئولان به منظور تحقق ایمنی در آینده می‌توانند با استفاده از ارزشهای موجود در جوامع، که سابقه‌ای به بلندای تاریخ آن جامعه دارد، بهره گیرند و با استفاده از این ارزشها به مثابه فرصت، بستر تحقق ایمنی در آینده را فراهم و هموار سازد. پیش‌رانه‌های ارزشی (وزن تاریخ) ایمنی در آینده، که از آموزه‌های دینی استخراج شده است در ذیل مطرح می‌شود:

۴-۲-۳-۱ ارزشمندی احیای انسان

خداوند در قرآن کریم از یک سو گناه قتل انسان را برابر با قتل همه انسانها معرفی، و از سوی دیگر ارزش احیای یک انسان را نیز همانند احیای همه انسانها معرفی می‌کند و می‌فرماید: «مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا»: هر کس، انسانی را بدون ارتکاب به قتل یا فساد در روی زمین بکشد، چنان است که گویی همه انسانها را کشته است و هر کس، انسانی را از مرگ رهایی بخشد، چنان است که گویی همه مردم را زنده کرده است (مائده/۳۲). با بررسی تفاسیر و روایات، منظور از «احیایها» زدودن مخاطرات و آسیبها است، چنانکه شخصی از حضرت امام صادق علیه السلام تفسیر این آیه را سؤال کرد و امام فرمودند: منظور از «کشتن» و «نجات از مرگ»، که در آیه آمده، نجات از آتش سوزی یا غرق شدن و مانند آن است، سپس امام سکوت، و بعد فرمودند: تأویل اعظم و مفهوم بزرگتر آیه این است که دیگری را به سوی راه حق یا باطل دعوت کند و او دعوتش را بپذیرد (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۲۱۱). بنابراین آیه شریفه ناظر به ارزشمندی ایمنی در جوامع انسانی است.

بر این اساس می‌توان دریافت که خداوند ایمن‌سازی یک انسان را چنان با ارزش می‌داند که گویی نسبت به همه انسانها صورت گرفته است و در مقابل، قبح و ردالت آسیب‌رسانی و به مخاطره انداختن یک انسان را مساوی این اقدام علیه همه انسانها معرفی می‌کند. در واقع اینکه خداوند ایمن‌سازی یک انسان را برابر با ایمن‌سازی همه انسانها برمی‌شمارد از ارزش تحقق ایمنی برای انسان و زدودن مخاطرات و آسیبها از وی حکایت دارد. وقتی خداوند ایمن‌سازی یک نفر را هم‌تراز همه انسانها برمی‌شمارد، نهادینه شدن این باور بین احاد افراد جامعه می‌تواند به عنوان یک پیش‌رانه به منظور تحقق آینده‌ای ایمن‌ای نقش کند؛ چنانکه در تفسیر هدایت نیز به اهمیت نهادینه شدن این ارزش در جامعه اشاره کرده است که «... مهم این است که حیات محترم است. اگر جامعه حیات یکی را خوار شمرده و بی‌قدر داند، حیات همه جامعه به خطر می‌افتد» (مدرسی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۳۱۳). از آنجا که یکی از عوامل تأثیرگذار در آینده ایمنی، اقدامات انسانی است، هدایت اقدامات انسانی برای تحقق ایمنی در آینده در گروهی نهادینه شدن ارزش احیای انسان بین همه افراد جامعه است. در تفسیر محاسن التأویل نیز فلسفه این هم‌ترازی، ترغیب افراد به حفظ ایمنی دانسته شده است: «والمقصود منه تعظیم قتل النفس و إحيائها في القلوب ترهيباً عن التعرض لها، و ترغيباً في المحاماة عليها»: هدف از این تشبیه (هم‌تراز قرار دادن)، بزرگ کردن قتل انسان و نجات او در قلوب افراد است تا از تعرض و آسیب‌رسانی به انسانها ترسانند و به محافظت و دفاع از آن ترغیب کند (قاسمی، ۱۴۱۸ ه.ق، ج ۴، ص ۱۱۴).

در نتیجه توجه آموزه‌های دینی به احیای انسانها و حفاظت آنها در برابر مخاطرات نرم و سخت، از بار ارزشی آن حکایت دارد و نگاه ارزش انگارانه به ایمن سازی انسانها، عامل اقدامات ایمن سازی به شمار می‌رود.

۴-۲-۳-۲ استفاده از حرز، تعویذ و دعاهای وارد شده

عوامل مخاطره‌آمیز و آسیب‌زا، که همواره در تقابل با ایمنی و ایمن‌سازی است در عوامل محسوس منحصر نیست؛ بلکه بر اساس آموزه‌های دینی برخی از عوامل آسیب‌زا و مخاطره‌آمیز هست که محسوس و عینی نیست؛ بلکه از عوامل و آسیب‌های غیرملموس به شمار می‌آید. چنانکه حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید: «الْعَيْنُ حَقٌّ وَالرَّقِي حَقٌّ وَالسَّخْرُ حَقٌّ وَالْقَالُ حَقٌّ»: چشم زخم و جادو و فال نیکو زدن واقعیت دارد و اتفاق می‌افتد (نهج‌البلاغه، کلمات قصار ۳۹۲). در این روایت چشم‌زخم به عنوان یک عامل آسیب‌زا، که ایمنی انسان را به مخاطره می‌اندازد به عنوان واقعیت مطرح شده است؛ هرچند محسوس و عینی نیست. بنابراین سزاوار است به منظور تحقق ایمنی در آینده، علاوه بر عوامل ایمن‌سازی محسوس به عوامل ایمن‌سازی معنوی نیز توجه شود.

بر اساس آموزه‌های وحیانی به منظور ایمنی از هرگونه آسیب و مخاطرات سخت و نرم، برخی راهکار ارائه شده است که در ادبیات دینی به آن حرز، تعویذ و دعا اطلاق می‌شود. کارکرد هر یک از اینها به گونه‌ای است که باعث می‌شود انسان در برابر مخاطرات و آسیب‌های احتمالی فرارو در امان بماند؛ چنانکه در روایت توصیه شده است: «و إذا أردت أن تحرز متاعك فاقراً آية الكرسي و اكتبها و ضعها في وسطه»: و هرگاه خواستی از اموالت محافظت کنی، آیه الکرسی را بخوان و آن را بنویس و در میان آنها قرار بده (بی نام، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۴۰۰) و یا در روایت دیگری که به خواندن سوره های ناس و فلق سفارش می‌کند و یا خواندن سوره توحید و یا به همراه داشتن برخی از دعاهای معصومین علیهم السلام (مأثور) و همچنین همراه داشتن تربت کربلا باعث می‌شود انسان در برابر مخاطرات پیش‌رو ایمن شود.

حرز در لغت به جای مطمئن اطلاق می‌شود؛ به عبارت دیگر به جایی می‌گویند که چنان محصور و محکم باشد که اگر کسی به آن وارد شود از آسیبها و مخاطرات مصون بماند (جوهری، ۱۳۶۸، ج ۳، ص ۸۷۳. ابن منظور، ۱۴۰۵ ه.ق، ج ۵، ص ۳۳۳). حرز در اصطلاح به نوشته‌ای اطلاق می‌شود که در بردارنده ذکرهایی خاص باشد که از جانب امام معصوم برای دفع آفات و بلاها سفارش شده است در این‌صورت حرز همانند تعویذ است (جوهری، ۱۳۶۸، ج ۳، ص ۸۷۳). درباره تفاوت حرز و تعویذ و دعا باید گفت اینها مفاهیمی متداخل‌اند و مرز آنها با یکدیگر چندان مشخص نیست (بی نام، بی تا، ج ۱، ص ۶۰۱۷).

برخی از حرزها آیاتی از قرآن مانند آیه الکرسی و آیه «وَإِنْ يَكَادُ» است که به این آیات، «آیات‌الحرز» گفته می‌شود (ابن‌نجار، ۱۴۱۷ ه.ق، ج ۱۸، ص ۱۷۰ و ۱۷۱)؛ زیرا از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم منقول است که هر کس ۳۳ آیه از قرآن را در شبی بخواند در آن شب دزد یا درنده‌ای به وی آسیب نمی‌رساند و خود و خانواده‌اش و اموالش تا صبح در امان و عافیت خواهند بود (سیوطی، ذیل بقره آیه ۳). امام جعفرصادق نیز آیاتی از قرآن را حرز فرزندش موسی علیه السلام قرار داده بود و آن حضرت نیز آنها را می‌خواند و خود را بدان تعویذ می‌کرد (ابن طاووس، ۱۴۱۴ ه.ق، ج ۱، ص ۴۵ تا ۴۹). در فقه الرضا علیه السلام نیز می‌خوانیم: «و إذا أردت أن تحرز متاعك فاقراً آية الكرسي و اكتبها و ضعها في وسطه»: و هرگاه خواستی از متاعت محافظت کنی، آیه الکرسی را بخوان و آن را بنویس و در میان متاعت قرار بده (فقه الرضا، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۴۰۰).

در جوامع اسلامی به عوامل معنوی ایمن‌ساز توجه زیادی شده است به‌طوری‌که مسلمانان مصمم هستند برای هرگونه فعالیتی به یکی از این عوامل ملتزم شوند و آن را به کار گیرند. توصیه رهبران دینی به استفاده از این عوامل باعث شده

است این عوامل جایگاه مطلوبی بین مسلمانان داشته باشد. وجود این قبیل توصیه‌های دینی در قالب حرز، تعویذ و یا دعا برای ایمن‌سازی انسان و متعلقات او از هرگونه مخاطره و آسیب در باور دینی مردم جایگاه ممتازی دارد به طوری که التزام به این توصیه‌ها دارای بار ارزشی است. تمرکز دست‌اندرکاران و افراد ذی‌ربط در موضوع ایمنی و ایمن‌سازی بر این توصیه‌ها و آموزه‌های وحیانی و گسترش به‌کارگیری آنها در تمام ابعاد زندگی بشر می‌تواند در تحقق ایمنی انسانها از مخاطرات و آسیبهای فراروی او تأثیر چشمگیری داشته باشد. در واقع افراد ذی‌ربط زمانی می‌توانند بر استفاده از این راهکارها تأکید، و از آنها به عنوان فرصت استفاده کنند که این توصیه‌ها در مجموعه ارزشهای مردم قرار گرفته باشد؛ به عبارت دیگر استفاده از این راهکارها به عنوان پیشران ارزشی ایمنی در صورتی ممکن و قابل تحقق است که به کارگیری این راهکارها نزد مردم با ارزش تلقی شود.

توجه به این موضوع ضروری است که این راهکارها به مثابه علت‌های ناقص است نه علت تامه؛ به عبارت دیگر تأثیر حرز، تعویذ و دعا به‌عنوان شرط مقتضی ایفای نقش می‌کند و مشروط بر نبودن موانع است.

۵- نتیجه‌گیری و پژوهش

پس از بررسی در آموزه‌های دینی و کشف پیشرانهای ایمنی، این پژوهش به این نتیجه رسید که اسلام موضوع ایمنی را مورد توجه قرار داده و نگاه اسلام به ایمنی دارای دو بُعد نرم و سخت است. اسلام با نگاه همه‌جانبه‌ای که به انسان و ابعاد وجودی او دارد، ایمنی را در همه- ابعاد زندگی انسان مورد توجه قرار می‌دهد و در زمینه آن توصیه‌هایی را ارائه می‌کند. در واقع دیدگاه اسلام، فراگیر است به این صورت که علاوه بر زندگی مادی، زندگی معنوی و ابعاد آن را نیز مورد توجه قرار می‌دهد. توجه اسلام به آسیبهای نرم بمراتب از آسیبهای سخت بیشتر است و به همین دلیل ایمنی روحی را برتر می‌داند و با توصیه‌های خود درصدد کنترل آسیبها و مخاطراتی است که بُعد معنوی و روحانی انسان را تهدید می‌کند. بنابراین اسلام علاوه بر توجه ویژه به ایمنی نرم، ایمنی سخت را نیز مورد توجه قرار می‌دهد و برای مدیریت آن توصیه‌هایی را ارائه کند. اما با بررسیهایی در منابع اسلامی برخی عوامل ایمنی مورد و شناسایی قرار گرفت که هر یک براساس الگوی مفهومی در سه پیشران فشار حال، کشش آینده و وزن تاریخ (ارزشی) قرار می‌گیرد. این عوامل کلیدی تأثیرگذار بر ایمنی هر یک به مثابه یک پیشران برای مدیریت آینده ایمنی مورد توجه قرار می‌گیرد.

پیشرانهایی اسلامی، که از نوع فشار حال برای ایمنی است، شامل پیشران نظم در کارها، مذمت برابری دیروز با امروز و تدبیر در کارها است. با نگاه اسلامی وجود نظم در فعالیتها و تکاپو و تلاش به منظور بهبود روزافزون فعالیتها و انطباق با محیط پیرامون از پیشرانهای فشار حال برای ایمنی به شمار رود؛ به عبارت دیگر هر گونه فعالیتی که براساس نظم و تدبیر صورت پذیرد، احتمال رویارویی با مخاطرات و آسیبها را کاهش می‌دهد. ازسوی دیگر تلاش برای بهبود روزافزون و انطباق با محیط احتمالی آینده باعث می‌شود تا با آینده- کم مخاطره‌تری رو به رو گردید. بنابراین وجود نظم و تدبیر در فعالیتها و توجه به بهبود روز افزون، که در تعبیر اسلامی در قالب مذمت برابری دیروز با امروز یاد می‌شود از پیشرانهای فشار حال برای تحقق ایمنی در آینده به شمار می‌رود.

پیشرانهای اسلامی دیگری که عامل تحقق ایمنی در آینده می‌شود، کشش آینده است. این پیشرانها بیشتر جنبه انگیزشی دارد و با ترسیم فضای آینده برای عاملان ایمنی، سعی دارد آنها را برانگیزاند و در جهت تحقق افقهای مطلوب ایمنی هدایت کند. هم‌چنین ترسیم تصاویر نامطلوب از آسیبهای آینده، که در تقابل با ایمنی است، می‌تواند به عنوان عاملی بازدارنده برای عاملان انسانی عمل کند به‌گونه‌ای که عاملان انسانی متوجه رفتارها و اقدامات خود بگردند و به

منظور پرهیز از تحقق تصاویر نامطلوب، اقدامات بازدارنده -ای را در دستور کار خود قرار دهند. وجود تعبیری از این قبیل، که عاملان ایمنی مورد توجه و مرحمت خدا قرار می‌گیرند، باعث می‌شود افراد به منظور هرگونه تلاشی که در نهایت به ایمن سازی فرد یا جامعه منجر می‌شود، ترغیب شوند و درصدد اقدامات ایمن سازی بیایند.

سومین دسته از پیشرانهای اسلامی، که بر آینده ایمنی تأثیرگذار است و بار ارزشی و قدمتی به بلندای تاریخ آن جامعه دارد، شامل پیشران ارزشمند احیای انسانها و استفاده از حرز، تعویذ و دعاهای واد شده است. رسوخ اندیشه‌ها و باورهای دینی و اسلامی در جوامع مسلمان به‌گونه‌ای است که باعث پایبندی و التزام عملی آنها به برخی راهکارها می‌شود. با توجه به بررسیهای این پژوهش برخی از راهکارهایی که آموزه‌های اسلامی برای ایمن سازی و محافظت در برابر آسیبها و مخاطرات مورد توجه و توصیه قرار می‌دهند، استفاده از حرز، تعویذ و دعاهایی است که از جانب شارع مقدس توصیه شده و پشتوانه- دینی دارد. استفاده از این قبیل توصیه‌ها به دلیل نهادینه شدن- آنها در آحاد جوامع اسلامی به عنوان پیشران ارزشی یا همان وزن تاریخ به شمار می‌رود. مسئولان ذی-ربط به منظور تحقق و مدیریت ایمنی در آینده با استفاده از این قبیل ارزشهای دینی و توسعه و گسترش آنها به شرط رعایت سایر شرائط و عوامل می‌توانند تا حدودی بسترهای زدودن آسیبها و مخاطرات را ایجاد کنند.

با توجه به آنچه در این پژوهش مطرح شد، هر یک از پیشرانهای آینده- ایمنی از دیدگاه اسلام را می‌توان در تصویر ذیل مشاهده کرد. همان طور که در تصویر مشاهده می‌شود، تأثیر پیشرانهای وزن تاریخ، که در ارزشهای اسلامی ریشه دارد به عنوان پایه و پیشران- بنیادی در ضلع زیرین مثلث پیشرانهای ایمنی تدوین و طراحی شده است.

۶- پیشنهادهای پژوهش

برخی از موضوعاتی که در راستای این پژوهش اهمیت دارد، عبارت است از:

راهبردهای بهبود و مدیریت ایمنی از دید اسلام

الگوی توسعه و بهبود مدیریت از دید اسلام و اجزا و عوامل آن

ترسیم چشم اندازهای ایمنی با توجه به پیشرانهای مطرح شده در این پژوهش

فهرست منابع

- قرآن کریم

- نهج البلاغه

- ابن منظور (۱۴۰۵ ه.ق). لسان العرب، قم: نشر ادب حوزه.

- ابن نجار، محمد (۱۴۱۷ ه.ق). ذیل تاریخ بغداد، به کوشش مصطفی عبدالقادر عطا. چ بیروت.

- ابن طاووس. مقدمه و تعلیق حسین اعلمی (۱۴۱۴ ه.ق). مهج الدعوات و منهج العبادات، بیروت.

- بحرانی، سید هاشم (۱۴۱۶ ه.ق). البرهان فی تفسیر القرآن، تهران: بنیاد بعثت.

- بشیری نسب، محمود. غلامرضا، علیرضا. فرزانه، ساناز (۱۳۸۹). مدیریت ایمنی نگرشی کاربردی، تهران: فناوران.

- بی نام (۱۳۹۰). دانشنامه آینده پژوهی، ج دوم. تهران: مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- بی نام (۱۴۰۶ ه.ق). فقه الرضا علیه السلام، مشهد: کنگره امام رضا علیه السلام.
- بی نام (بی تا). دانشنامه جهان اسلام، مؤسسه دائره المعارف فقه الاسلامی، مؤسسه دائره المعارف فقه الاسلامی.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۳۶۸). الصحاح: تاج اللغه و صحاح العربیه، بیروت (بی تا)، چ احمد عبدالغفور عطار، چ افست تهران.
- حجازی، علی رضا (۱۳۹۰). فهم انسان معاصر از آینده، ماهنامه الکترونیکی انجمن آینده نگری ایران. ش ۱۱ و ۱۲. ص ۶ تا ۱۰.
- حرّ عاملی، محمد بن الحسن (۱۴۰۹ ه.ق). وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل البيت.
- دارابی کشفی، جعفر (۱۳۸۵). نظم و انضباط، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- رحمانی، جعفر؛ ابروش، رضا (۱۳۹۳). جهانی شدن و آینده نگاری جایگاه فرهنگ اسلامی، فصلنامه تبلیغ و ارتباطات دینی، ش ۳، ص ۳۷ تا ۷۶.
- سهیل، عنایت الله، منزوی، مسعود (۱۳۸۸). پرسش از آینده، تهران: مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر (بی تا). الإیتقان فی علوم القرآن، بیروت-لبنان: دار الكتاب العربی.
- شمعی، محمدرضا؛ ناظمی، امیر (۱۳۸۶). بررسی، شناسایی و طراحی الگوریتم اقتضایی مناسب آینده نگاری در سطح بخشی، تهران: مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- شوارتز، پیتر (۱۳۹۰). هنر دورنگری برنامه ریزی برای آینده در دنیایی با عدم قطعیت، ترجمه عزیز علیزاده، تهران: مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی. دوم.
- شریعت مداری، نادر؛ ملکی فر، عقیل (۱۳۸۸). چشم انداز: چگونه رهبران آن را می سازند انتقال می دهند و برقرار می دارند، تهران: اندیشکده صنعت و فناوری.
- صمدیار، حسن؛ صمدیار، حسین (۱۳۸۷). سامانه های مدیریت ایمنی، مجله ایمنی، ش ۶، ص ۲۲.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۱۷ ه.ق). المیزان فی تفسیر القرآن، چ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- فخرالدین رازی، ابو عبدالله محمد بن عمر (۱۴۲۰ ه.ق). مفاتیح الغیب، چ سوم، بیروت: دار احیاء التراث العرب.
- قاسمی، محمد جمال الدین (۱۴۱۸ ه.ق). محاسن التأویل، چ، بیروت، دار الکتب العلمیه.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵). الکافی، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- محدث نوری (۱۴۰۸ ه.ق). مستدرک الوسائل، قم: مؤسسه آل البيت.
- مدرسی، محمد تقی (۱۳۷۷). تفسیر هدایت، مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی.

- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۴ ه.ق). بحار الانوار، لبنان: مؤسسه الوفاء بیروت.

-Hollywell , P .D ,(1996) ,Incorporating Human dependent Failure in Risk .Assessments to Improve estimates of Actual Risk . Safety Science , Vol,22.No , 3-1.pp.194-177 .

-<http://www.aira.ir/index.php/topics/aviation-safety/safety-management-approaches>.

-<http://www.persianacademy.ir/fa/word>.

-<http://www.wfe.org>

-<https://fa.wikipedia.org>

-Stone .Raymond J,Human Resource Management .Wiley5 ,2004,th Edition.

